

18. YÜZYILDA BURSA HALKINA TEVZÎ EDİLEN ŞEHİR MASRAFLARI

*Cafer ÇİFTÇİ**

ÖZET

Osmanlı şehirlerinde; ulaklara verilen menzıl beygirleri, kılavuz ücretleri, şehre uğrayan yüksek kamu görevlilerinin ağırlanması, merkezden istenilen bazı vergilerin karşılanması ve bu gibi mühim işler için yapılan masraflar, belirli dönemlerde hesaplanarak halktan talep edilmektedir. Yapılan harcamalar bir deftere kaydedilmekte, esnafın ve köylünün yükleneyeceği masraf miktarları bu defterde pay edilmektedir. Bu çalışmada Bursa kadı sicilleri içerisinde geçen 18. yüzyıla ait Bursa şehri masraf defterlerindeki veriler değerlendirilmektedir. Sunulan bilgiler, halkın yüklediği çeşitli harcamaları ortaya koyması açısından önemli görülebilir.

***Anahtar Kelimeler:** Bursa, Osmanlı, şehir kethüdası, pazarbaşı, ulak.*

ABSTRACT

Expenses of the Town Portioned out of the People of Bursa in 18th Century

In Ottoman towns, the expenses spented for pilotage, post-station horses devoted state couriers, entertainments of high officials visited the town, ensuring some taxes demanded by capital, and other important items are calculated in certain periods and demanded from the public. These expenses are recorded in a book and portions of shopkeepers and farmers

* Dr.; Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

separated in it. In this study, data in the book of expenses of Bursa dated 18th century in judge records of Bursa are analysed. The conclusions may seem important from the point of putting into light the expenses that the people undertook.

Key Words: Bursa, Ottoman, butler of city, warden of a market, state courier.

1.Giriş

Osmanlı şehirlerinde bazı kamusal işler için yetkililer tarafından harcanan para miktarları, belirli dönemlerde hesaplanarak halka ödeme yükümlülüğü olarak paylaştırılmaktadır. Kamusal masraflar; şehir işlerinde görevli olan şahıslara verilen ücretler, ulaşım ve haberleşme giderleri, şehre gelen devlet erkânını ağırlama, hükümet merkezinden bir görev ifa etmek amacıyla gelip kentte kalan veya geçip giden ulak ve mübâşir gibi kamu görevlileri için yapılan harcamalar, eyâlet ve sancak merkezi olan kentlerde yöneticilere ödenen imdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiyyenin karşılanması, güvenliği teftîş etmek ve eşkıyalığı engellemek amacıyla yapılan masraflar ve kamuya ait binaların yapım ve bakım işleri için yapılan harcamalar gibi çeşitli alanları içine almaktadır. Yapılan harcamalar ilgili görevliler tarafından kayıt altına alınmakta ve bu kayıtlar doğrultusunda halkın ödemesi gereken meblağlar tevzî defterleri adı verilen kayıtlara işlenmektedir. Bu çalışmada, Bursa kadı sicilleri içerisinde geçen ve şehrin belirli periyotlardaki masraflarını pay eden tevzî defterlerinde bulunan veriler değerlendirilmektedir. 18. yüzyıla ait ele alınan bu kayıtlarla, o dönemde yapılan şehir masraflarının türleri, miktarları, masraf işlerinden sorumlu görevliler ve halkın ödeme yükümlülükleri ortaya konmaktadır.

2. Şehir Masraf İşlerinden Sorumlu Görevliler:

Şehir Kethüdâsı ve Pazarbaşı

Osmanlı şehirlerinde askerî, adlî ve idarî alanlarda çok sayıda devlet görevlisi bulunmaktadır. Bu guruplar içerisinde şehrin belediye meclisine dahil olanlar; şehir kethüdâsı, muhtesip, pazarbaşı, mimarbaşı, çöp subaşı ve esnaf kethüdâları gibi kişilerdir. Kadı ise adlî işlerinin yanı sıra, bu belediye meclisinin başkanı durumundadır (Akdağ, 1995:68). Belediye meclisi içerisinde şehrin masrafları ile uğraşan en önemli görevliler ise, şehir kethüdâsı ve pazarbaşıdır.

Şehir kethüdâsı, kent ileri gelenleri tarafından kadı huzurunda seçilmektedir. Seçim esnasında kethüdâ adayının ehl-i vukûf, doğru ve dinini

seven biri olmasına dikkat edilmektedir (Bursa Şer'iyeye Sicilleri, B-15:148)¹. Seçim gerçekleşikten sonra kethüdâ adayı merkezden de uygun görülürse berâtla göreve başlamakta ve görevli olduğu andan itibaren askerî sınıf içerisinde yer almaktadır. Şehre uğrayan kamu görevlilerini, sefere çıkan veya eşkıya izleyen askeri birlikleri, yolculuk yapan, göreve giden vâli, mutasarrıf, mütesellim gibi yöneticileri ağırlamak ve konaklamalarını sağlamak şehir kethüdâsının en önemli görevleridir. Kethüdâ, merkezden gelen emir doğrultusunda şehre uğrayacak devlet erkânının en iyi şekilde ağırlamakta ve bu görevlilerin hangi ev ya da konaklarda kalacağını önceden belirlemek durumundadır (Çadırcı, 1991:41).

Şehir kethüdâsı, görevi esnâsında yaptığı harcamaları sonradan tahsil etmek üzere kendi cebinden ya da şehrin ileri gelenlerinden muayyen bir murâbaha oranı ile borç para alarak yapmaktadır. Harcamalarda gerekli olan ürün ve erzakların bir kısmını ise, bakkal veya kasap gibi esnaftan alabilmektedir. Kethüdâ, yaptığı harcamaları bir deftere tutmakta ve altı aylık veya bir senelik periyotlarla bu masrafları toplayarak halka tevzî etmektedir. Tevzî sonrasında şehir halkından masraflar tahsil edilince, borçlandığı şahıslara veya esnafa aldığı paraları geri ödemektedir. Kethüdâ, yaptığı hizmetler karşılığında belirli bir aylık almakta, bu ücret de şehir halkı tarafından karşılandığı için masraf defterlerine ilâve edilmektedir. Bursa'da 1776-1777 yıllarını içine alan yaklaşık bir yıllık bir zaman dilimi için, şehir kethüdâsı Süleyman Çelebi'ye görevi karşılığı olarak 150 kuruş ücret verildiği görülmektedir (BŞS., B-123: 37).

Şehir masrafları işlerinden sorumlu ve şehir kethüdâsı ile eşgüdümlü bir şekilde çalışan diğer bir görevli ise, pazarbaşısıdır. Osmanlı'da bakkal ve pazarcı esnafının kethüdâlarına, özel bir ad verilerek pazarbaşı denmektedir. Esnafın birbirleriyle ve kent yöneticileriyle ilişkilerini düzenleyen, esnafı hükümet yetkililerine karşı temsil eden pazarbaşının ana görevi, bakkal ve pazarcıları ilgilendiren bütün meselelerle uğraşmak, özellikle satış için kente gelen bütün malların dağıtımında onlara eşit davranmaktır (Cohen, 2003: 149). Bu görevinin yanı sıra pazarbaşı, şehirden yarar ve müstahak kişilerin orducu yazılarak sefere asker olarak gönderilmesinde ordubası ile birlikte çalışmaktadır (BŞS., B-12: 69). Ayrıca pazarbaşı, sefere gönderilen orducu esnafına zahire dağıtımını da gerçekleştirmektedir (BŞS., B-27: 95).

Pazarbaşılar diğer esnaf kethüdâları gibi esnaf tarafından seçimle göreve getirilirler, yaşamları boyunca kötü tutum ve davranışları görülmedikçe iş başında kalırlardı. Seçimi kazanan pazarbaşının adı kadı tarafından İstanbul'a bildirilir, padişahın bu şahıs için atanma belgesi olarak berât istenirdi. Bildirilen şahsın merkezden işe uygun görülmesi durumunda,

¹ Bursa Şer'iyeye Sicilleri, bundan sonra BŞS. olarak gösterilecektir.

kadıya berât gönderilmekte ve pazarbaşı törenle göreve başlamaktadır (Çadırcı, 1991: 123). Örneğin Bursa kadısına 1571 senesinde gönderilen hükümde; “*Bursa’da vâki olan bakkalların pazarbaşısı olup berât ile musaddak olan Hacı Bostan nâm kimesnenin Müslümanlara zulüm ve teâdîsi olmağın, bakkallar ve sâir Müslümanlar sükût edüp ref olunmasın talep ettikleri ecilden Yusuf bin Ahmed’in pazarbaşı olması*” buyrulmuştur (Dağlıoğlu, 1940:68).

Tüccar tarafından şehre getirilen yiyecek ve benzeri ihtiyaç maddeleri pazara ya da kapana ulaştığında, bu ürünler pazarbaşı tarafından uygun fiyatlarla satın alınıp bakkal ve pazarcı esnafına kapasitelerine göre dağıtılmaktadır. Paylaşım esnasında pazarda bulunmayan esnafın hisseleri ayrılmaktadır. Bu esnaf, kendilerine ayrılan hisselerini almazsa, bu hisseler de diğerlerine taksim edilmektedir. 1560 senesinde Bursa’da meyve satan esnaf, kadı huzuruna gelerek; “*Bursa’ya hariçten gelip pazara giren meyvelerin pazarbaşı tarafından esnafa tevzî edildiğini, bu esnada bulunmayanların hisselerinin ayrılmasını, ayrılan meyveleri almazlarsa bu hisselerin diğer esnafa taksim edileceğini*” ittifakla karara bağlamışlar ve sicile kaydettirmişlerdir (BŞS., A-78:18).

Konumuz açısından pazarbaşının en önemli görevi, vazife icabı geçerken kente uğrayıp, konaklamaları sağlanan devlet memurlarına veya askerlere alınan talimat doğrultusunda, bakkal ve pazarcı esnafının vereceği eşya ve yiyeceklerin hazırlanması ve bu ürünlerin günü gününe kayıtlara geçirilerek şehir kethüdâsına teslim edilmesidir. Şehir masraflarının halka paylaştırılması esnasında, bakkal ve pazarcı esnafından alınan ürünlerin bedellerinin tespiti açısından pazarbaşı mutlaka hazır bulunmakta, yapılandır az ya da fazla harcama gösterilmemesine dikkat etmektedir. 1738-1746 senelerine ait kayıtlarda Bursa’da pazarbaşılık görevini Hacı Ahmed Ağa’nın ifa ettiği görülmektedir (BŞS., B-164:26; B-168:71). 1747-1754 yıllarına ait kayıtlarda ise, Veli Ağa’nın pazarbaşı olarak görev yaptığı görülmektedir (BŞS., B-79:47-48; B-168:38). Ancak bu tarihler pazarbaşının görevlerinin tam olarak başlama ve bitiş tarihlerini göstermemektedir.

3. Masrafların Paylaştırılması ve Masraf Kayıtları

Şehir kethüdâsının veya pazarbaşının sorumluluğu altında yapılan her masraf, öncelikli olarak kendi ellerinde bulundurdukları deftere kaydedilmekte, ardından da şehir kadısına onaylatılarak olduğu gibi kadı sicillerine geçirilmektedir. Yapılan masrafların çeşitleri ve birçok masrafın toplam miktarı ise müfredât defterlerine kaydedilmektedir. Masrafların halka pay edileceği zamanlarda toplam masraf miktarlarını ve çeşitlerini gösteren müfredât defterleri şehrin vergi dağıtım komisyonunun bilgisi ve denetimi doğrultusunda hazırlanmaktadır. Bu durum kayıtlarda geçen şu cümlede

görülmektedir: “Â’yân ve eşrâf ve kethüdâyân-ı esnâf ma’rifetleriyle hesab olunan müfredât defteridir”.

Şehir masraflarının dağıtım komisyonunu oluşturanlar; şehir kethüdâsı, pazarbaşı, kadı, mahkeme görevlileri, ileri gelenler ve esnaf yöneticileridir. Komisyonun yaptığı görüşmeler sonucunda, tüm masraflara harc-ı defter ve defter kaydiyesi gibi giderler de eklenerek, esnafa ve köylü halka ne kadar vergi düştüğü saptanmaktadır. Bu yöntemle halka vergilerin dağılımı adil bir şekilde gerçekleştirmeye çalışılmaktadır. Komisyonun şehir masraflarını halka pay etmesinin kayıt altına alınması ile tevzî defteri ya da diğer bir adıyla salyâne defteri oluşturulmakta ve bu defter tasdik edildiğinde kadı sicillerine kaydedilmektedir. Zaten bu çalışmanın kaynaklarını oluşturan arşiv belgeleri, şehir kethüdâsı ve pazarbaşı tarafından tutulan masraf defterlerindeki kayıtlar doğrultusunda oluşturulan tevzî defterlerinin sicillere geçirilmiş ve tasdik edilmiş şeklindedir.

Masraf defterlerinin tutulduğu periyotlar altı aylık ya da bir senelik zaman dilimlerine yakındır. Ancak bu çalışma için incelenen kayıtlarda, 18. yüzyılda Bursa şehrine ait masrafların bir senelik zaman dilimine yakın periyotlarla hesaplandığı görülmektedir. Örneğin: 1753-1754 tarihlerini içine alan masraf defterinin tam olarak, 1166 senesi şevvâl-i şerîfinin 5. gününden 1167 senesi şevvâlinin 5. gününe (5 Ağustos 1753 pazar-25 Temmuz 1754 perşembe) gelinceye kadar tutulduğu görülmektedir (BŞS., B-79:47-48). Bir başka kayıta masrafların tutulduğu periyot bir senelik süreçten on gün daha fazladır: 5 muharrem 1178’den, 26 muharrem 1179 senesine (5 Temmuz 1764 perşembe- 15 Temmuz 1765 pazartesi) gelinceye kadardır (BŞS., B-182:108).

Şimdi bu belgeler, Osmanlıca iki ayrı sicil kaydının Latin harflerine dönüştürülmüş şekliyle değerlendirmeye alınabilir. Bunlardan birincisi şehre gelen bir devlet görevlisine verilen erzakları gösteren 1777 senesine ait zahâir defteridir ve şu şekilde kayıtlıdır:

Belge 1

Hâlâ Kütahya vâlisi düstûr-ı mükerrer müşîr-i mufahham vezîr-i rûşen-zamir devletlü Mustafa Paşa Hazretleri bi’l-yemin ve’l-ikbal mahrûse-i Burûsa’ya vusûl ve Çekirge’ye nüzûllerinde dâire-i devletlerine virilen zahâir defteridir ki ber-vech-i âtî tahrîr olunur. Fi gurre-i cemaziye’l-evvel sene 1191.

Nân-ı azîz, aded 400

Erz-i mısırî, kıyye 100

Lahm-ı ganem, kıyye 100

Revgan-ı sâde, kıyye 20

<i>Asel, kıyye 5</i>	<i>Şem'-i asel, kıyye 1,5</i>
<i>Şem'-i rugan, kıyye 5</i>	<i>Nohud, kıyye 10</i>
<i>Nişasta, kıyye 3</i>	<i>Tavuk, aded 5</i>
<i>Yumurta, aded 100</i>	<i>Şeker, kıyye 2</i>
<i>Kahve, kıyye 3</i>	<i>Baharat, kıyye 1</i>
<i>Dakik-i has, kıyye 10</i>	<i>Tuz, kıyye 10</i>
<i>Hıyar, aded 20</i>	<i>Soğan, kıyye 30</i>
<i>Sebzevât, mikdar-ı kifâye</i>	<i>Hatab, yük 20</i>
<i>Kömür, kıyye 100</i>	<i>Otluk, yük 20</i>
<i>Şâir-i yem, aded 400 (BŞS., B-123:43).</i>	

Belgeden de anlaşıldığı gibi Kütahya vâlisi vezîr Mustafa Paşa, Bursa'ya geldiğinde Çekirge'de konaklamış ve kendisine verilen erzaklar, ileride oluşturulacak tevzî defteri için kayıt altına alınmıştır. Mustafa Paşa'ya verilen erzaklar; ekmek, koyun eti, mısır pirinci, sade yağ, bal, balmumu, zeytin yağı, nohut, nişasta, tavuk, yumurta, şeker, kahve, baharat, un, tuz, hıyar, soğan, sebzeler, odun, kömür, ot ve arpa yemidir. Erzakların ağırlığı veya adedine rağmen, parasal değerlerinin yazılı olmadığı dikkate alınır, kıymetlerinin müfredâtlı defterde belirtildiği anlaşılabilir. Zaten aşağıda ele alınan ikinci belge, bu belgeye ait verilerin özet şeklini ve parasal değerini de bir harcama kalemi olarak içine alan tevzî defteridir. Defterde, yukarıda yapılan masraflar şu cümle ile gösterilmektedir: “*Devletlü Kütahya vâlisi Mustafa Paşa hazretleri masrûfâtı guruş 1830 para 28*”.

Belge 2

Bin yüz doksan senesi Rebî'ul-evvelinin -belgede boş bırakılmış-gününden işbu bin yüz doksan bir senesi Cumade'l-âhiresinin on ikinci gününe gelince bâ-fermân-ı âli medîne-i Burûsaya mürûr ve ubûr iden ulaklara virilen menzil bâr-gîrleri ve kılguşları ücretleri ve evâmîr-i âliye ile gelen ağalara ve sâir masârif-i belde için şehir kethüdâsı Süleyman Çelebinin taraf-ı şer'den yedine i'tâ olunan mühürlü tezkereler mücebince bi'l-cümle masrûfî â'yân ve eşrâf ve kethüdâyân-ı esnaf ma'rîfetleriyle hesap olunan müfredât defteridir ki ber-vech-i âf zikr olunur. Fi'l-yevmi's-sâni aşar min Cumade'l-âhira li-sene ihda ve tis'in ve mie ve elf.

-Bâ-fermân-ı âli mürûr ve ubûr iden ulaklara taraf-ı şer'den virilen mühürlü tezkereler mücebince menzil bâr-gîrleri ve kılguşları ücretleri guruş 671,5

-Celâdetlü Sahib Giray Hân hazretleri masrûfâtı guruş 1039 para 9

-Adâlet emrû getüren zâim ağaya hizmet guruş 10

- Hudâvendigâr vâlisinin taksit-i evveli gurus 61
- Taksit -i sâni gurus 61
- Taksit-i sâlis gurus 61
- Ata karyesine gönderilene çûkadâriye ve muhızır hizmet gurus 8
- Devletlü Atana vâlisi hazretleri masrûfâtı gurus 730
- Vilâyet ferdesi için emir getürene hizmet gurus 5,5
- Donanma emrü getüren sadrazam tatarına hizmet gurus 50
- İsti'lâm-ı gurre-i receb ve şabanı hâvî emr getüren tatarla hizmet gurus 6
- Donanmalara atılan yirmiyedi top masrûfâtı gurus 49 para 28
- Ramazân-ı şerîfte atılan top masrûfî gurus 7 rub' 1
- Apoliyonda gönderilen adama hizmet gurus 1,5
- Câmi' -i Kebîr mevkûfuna bir mikdâr-ı kadîm virilen gurus 5,5
- İyd-ı fıtrda atılan top masârîfî gurus 13 para 23
- Sipahiler teftîşi için gelen tatarla hizmet gurus 15
- Sivas vâlisi Halil Paşa Hazretleri masârîfî gurus 2318 para 32
- Înâyetlü Efendi Hazretlerinin teşrîflerinde atılan top masrûfî gurus 8 para 10
- Tebşîr-i vilâyet için gelen tatarla hizmet gurus 30
- Hân hazretlerinin on bir buçuk aylık konak kirası gurus 575
- Rumeli vâlisi Abdullah Paşa Hazretleri masrûfâtı gurus 2284 para 7
- Kalyoncu bayrağı masrûfî gurus 1146 para 25
- Umûr-ı belde için i'lâm ve muhızır ile gidenlere gurus 222
- Ayдын vâlisi tatarına hizmet gurus 11
- Devletlü Abdullah Paşa Hazretlerinin masrûfâtı gurus 6558
- Def'a taksid-i râbi gurus 61
- Ve bâ-emr-i celîl-i şân Burûsadan matlûb yüz re's mekkâri bâr-gîrleri kıymetleri gurus 5750
- Devletlü Kütahya vâlisi Mustafa Paşa hazretleri masrûfâtı gurus 1830 para 28
- Tüccardan alınan kırk gurus altı kise akçe murâbahası gurus 1290
- Kevâkibzâdenin iki senelik menzil kirası gurus 120
- İyd-ı edhâda atılan top masrûfî gurus 12 para 13
- Devletlü kapudan paşa hazretlerinin yol masârîfî gurus 513 para 16
- Mekkâri bâr-gîrleri için emr getürene hizmet gurus 6,5
- Hân Hazretlerinin çiftliğine kendiligünden olan masrûfî gurus 1922 para 36
- Şehir kethüdâsı ücreti gurus 150
- Tahsîldâriye gurus 50
- Tahsîl kâtibine gurus 30
- Veliyü'n-na'im Burûsa kadısı efendimiz hazretlerine harc-ı defter gurus 200

-Nâib Efendi Hazretlerine gurus̄ 40

-Hazinedâra gurus̄ 5

-Sarraçbâşîya gurus̄ 3

-Kilârîye gurus̄ 3

-Sâir çûkadâra gurus̄ 10

-İkinci kâtibe gurus̄ 5

-Muhzırbaşîya gurus̄ 20

-Muhzırâna gurus̄ 5

-Kapucîya gurus̄ 1

-Yekûn gurus̄ cem' 28.125

-Kethüdâ Efendiye gurus̄ 20

-Başçûkadâra gurus̄ 5

-Duhânîye gurus̄ 3

-Kahvecîye gurus̄ 3

-Başkâtibe gurus̄ 20

-Sâir kâtiblere gurus̄ 5

-Tahtabâşîya gurus̄ 5

-Perdecîye gurus̄ 2

-Defter kaydiyesi gurus̄ 5

Bâlâda tahrîr olunduğı üzere ber-mûceb-i müfredât mezbûr Süleyman Çelebi'nin bi'l-cümle masrûfî yirmi sekiz bin yüz yirmi beş gurus̄a bâliğ olub Hudâvendigâr vâfileri ümerâ-yı kirâm hazretlerinin dört taksiti iki yüz kırk dört gurus̄ ile bâkiyyenin humsı olan beş bin altı yüz yirmi beş gurus̄un cem'â beşbin sekizyüz altmış dokuz gurus̄u meblağ-ı mezbûrdan ba'de'l-ihrac ahâlî-yi kurâya tahmîl olunup bâkî kalan yirmi iki bin iki yüz elli altı gurus̄u ehl-i hirefe isâbet etmeğın ahâlî-yi kurâ ve esnâfa alâ-vechi't-ta'dîl tevzî' ve taksîm olunan defterdir ki ber-vech-i âti zikr olunur.

-Tâife-i habbâzân gurus̄ 1031

-Tâife-i bakkalân gurus̄ 1480

-Tâife-i bezzâzân gurus̄ 1070

-Tâife-i muytâbân gurus̄ 635 (İşbu muytâb esnâfının ricâli kalîl ve zayıf olduğı ihbar olmağla sene-i âfide hisseleri tahfîf olunması için ber-mahal işâret olındı)

-Tâife-i başcıyân gurus̄ 1930

-Tâife-i hallâcân gurus̄ 293

-Tâife-i sarrâcân gurus̄ 549

-Tâife-i na'l-bandân gurus̄ 935

-Tâife-i hayyâtân gurus̄ 795

-Tâife-i na'l-çacıyân gurus̄ 886

-Tâife-i semerciyân gurus̄ 251

-Tâife-i mumcıyân gurus̄ 258

-Tâife-i inceciyân gurus̄ 1774

-Yekûn gurus̄ ehl-i hirefe cem' 22.256

-Tâife-i kassâbân gurus̄ 1110

-Tâife-i kazzâzân gurus̄ 490

-Tâife-i haffâfân gurus̄ 1195

-Tâife-i arpacıyân gurus̄ 330

-Tâife-i seyyâfân gurus̄ 1414

-Tâife-i yaycıyân gurus̄ 1522

-Tâife-i yasdıkciyân gurus̄ 167

-Tâife-i dibacıyân gurus̄ 90

-Tâife-i eskiciyân gurus̄ 727

-Tâife-i berberân gurus̄ 665

-Tâife-i attârân gurus̄ 885

-Tâife-i çûkacıyân gurus̄ 1774

Bundan aşağı kurâdır ki ber-vech-i âti zikr olunur.

- Karye-i Cum'alıkızık gurus̃ 254
- Karye-i Fidyekızık gurus̃ 103
- Karye-i Dikencik gurus̃ 78,5
- Karye-i Gözdede gurus̃ 176
- Karye-i Baba Sultan gurus̃ 96
- Karye-i Tutaklı gurus̃ 30,5
- Karye-i Enârlidere gurus̃ 77
- Karye-i Ağlaşân gurus̃ 30
- Karye-i Çataldepe gurus̃ 135-41=094 (Kırk bir gurus̃ vüzerâ-yı 'izâm teşriflerinde olan masâriflerine mahsûb tenzîl olundu)
- Karye-i Kestel gurus̃ 85-25,5=59,5 (Yirmi beş gurus̃ vüzerâ-yı 'izâm mürûrlarına masâriflerine mahsûb tenzîl olunmuştur)
- Karye-i İsâ Bey gurus̃ 116,5
- Karye-i Kebîr Susıgırlık gurus̃ 126-126=000 (Meblağ-ı merkûm yüz yirmi altı gurus̃ vüzerâ-yı 'izâm mürûrlarında mübtelâ oldukları masârif-i kesîrelerine mahsûb afv olunmuştur)
- Karye-i Ata gurus̃ 110-32,5=77,5 (Otuz iki buçuk gurus̃ vüzerâ-yı 'izâm mürûrlarında olan masârifleri)
- Karye-i Ahî gurus̃ 31
- Karye-i Hasan gurus̃ 113-34,5=078,5 (Otuz dört buçuk gurus̃ vüzerâ-yı 'izâm hazerâtı teşriflerinde masâriflerine mahsûb tenzîl olunur)
- Karye-i İgdir gurus̃ 174,5
- Karye-i Kara Hızır gurus̃ 73-13=060 (On üç gurus̃ vüzerâ-yı 'izâm hazerâtı teşriflerinde masâriflerine mahsûb tenzîl olunur)
- Karye-i Samanlı gurus̃ 44,5
- Karye-i Canbazlar gurus̃ 28
- Karye-i Avdancık gurus̃ 191
- Karye-i Yenigün gurus̃ 77,5
- Karye-i Kara Balçık gurus̃ 94
- Karye-i Dürdâne gurus̃ 168
- Karye-i Depecik gurus̃ 183
- Karye-i Aksungur gurus̃ 38
- Karye-i Mashara Hasan gurus̃ 165
- Karye-i İnkaya ve Çonkara gurus̃ 123
- Karye-i Bilât-ı Yunus gurus̃ 174
- Karye-i Hamitler gurus̃ 53
- Karye-i Filedâr gurus̃ 381
- Karye-i Çağrısan gurus̃ 33
- Karye-i Değirmânlıkızık gurus̃ 86
- Karye-i Hamamlıkızık gurus̃ 136,5
- Karye-i Derekızık gurus̃ 103
- Karye-i Kozlivirân gurus̃ 64
- Karye-i Aksu gurus̃ 39
- Karye-i Barâkfakih gurus̃ 156
- Karye-i Kayacık gurus̃ 114
- Karye-i Vakf-ı Susıgırlık gurus̃ 40

-Karye-i Soğanlı Çavuş gurus 95

-Karye-i Çeltik gurus 36

-Karye-i Gölcek gurus 139

-Karye-i Emrud gurus 80

-Karye-i Bademlî gurus 51,5

-Karye-i Dobruca gurus 65

-Karye-i Serme gurus 72-22=050 (Yirmi iki gurus vüzerâ-yı 'izâm mürûrlarında masâriften mahsûb tenzîl olunur)

-**Cem'-i cem'ân yekûn ahâlî-yi kurâ ve ehl-i hirefe gurus 28.125** (BŞS., B-123:37-38).

Yukarıdaki belgede, bir tevzî defteri içerisindeki bilgilerin bugünün harfleri ile karşılığı gösterilmektedir. Defterde öncelikle Bursa şehrine ait hicrî 1190 senesi Rebî'ul-evvelinden, 1191 senesi Cumade'l-âhiresine (Nisan 1776-Temmuz 1777) kadar geçen yaklaşık bir seneden fazla olan periyottaki masrafların çeşitleri ve parasal değerleri gösterilmektedir. Ardından bu masrafların paylaştırıldığı 25 adet esnaf kolu ve 60 adet köy adı listelenmekte ve ödeyecekleri meblağlar belirtilmektedir. İlgili tarihlerde şehrin harcamalarını yapan görevli, şehir kethüdâsı Süleyman Çelebi'dir. Köylü halkın yüklediği masraflara bakıldığında Hudâvendigâr vâlisinin topladığı imdadiyye vergisinin sadece köylülere paylaştırıldığı görülmektedir. Esnafa bu vergiler yüklenmemiştir. Köylü halk, imdadiyye vergisi olan 244 kuruşu dört taksitle ödeyecek, ayrıca ilgili tarihlerde Bursa şehrine ait 28.125 kuruşluk toplam paranın humsı yani beşte bir olan 5.625 kuruşu yükleneceklerdir. Yani toplam olarak 5.869 kuruş, köylü halk tarafından ödenecektir. Kayıtlarda bazı köylerin ödeyecekleri meblağlarda, ilgili seneler içerisinde vüzerâ-yı 'izâmın teşriflerinde yaptıkları masraflar nedeniyle tenzîl ya da mahsuplaşma olmuştur. 18. yüzyılda imdadiyye vergilerinin sadece köylü halka pay edildiği dikkat çekicidir. Ayrıca Bursa şehrine ait toplam masrafların beşte birinin, köylü halk tarafından karşılandığı da önemli bir bilgidir ve birçok kayıta aynı durum söz konusudur (BŞS., B-105:61). Bu arada şehirlî halk içerisinde ise, masrafları yüklenenlerin sadece esnaf kollarında çalışanlar olması da, esnaf açısından büyük bir sorundur. Nitekim şehir masraflarının Bursa'nın hâne ve menzillerine tevzî olunmayıp esnafa tevzî edildiği ve esnafın takati kalmayarak terk-i sanat eyledikleri birçok kez kayıtlarda dile getirilmektedir. Kayıtlarda, evvelki zamanda yapılan tevzîatın köylülere ve esnafa tekâlif-i şâkka ziyâdeliğinden sıkıntı ve müzâyaka verdiği belirtilmekte ve geçmiş senelere ait toplanamayan paraların ilgili seneye zam ile tahsil olunması belirtilmektedir. Bu durum, geçmiş senelerde toplanamayan vergilerden devletin vazgeçmediğini göstermektedir.

4. Masraf Çeşitleri

Yukarıdaki bölümde görüldüğü gibi, tevzî defterlerinde masrafların pay edilmesi kısmına başlanmadan önce, ilgili periyotlar içerisinde masraf

kalemleri ve masrafların kuruş ve para olarak karşılıkları yazılarak toplanmaktadır. Şimdi 18. yüzyıla ait tevzî defterlerinin verdiği bilgiler doğrultusunda, şehir için yapılan masraf çeşitleri aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilebilir.

4.1. Resmî Haberleşme İçin Yapılan Masraflar

Masraf kalemlerinden önemli bir bölümü belgelerde; “*bâ-fermân-ı alî medîne-i Burûsaya müür ve ubûr iden ulaklara taraf-ı şer’den virilen mühürlü tezkereler mücebince menzil bâr-gîrleri ve kılavuzları ücretleri*” veya “*emir getiren tatar hizmet*” şeklinde geçen başlıklar altında toplanmaktadır. Osmanlı devletinde padişah emirlerinin yerel yönetimlere zamanında ulaştırılması, vergilerin vaktinde ödenmesi, sefer için asker toplanması ve adâlet mekanizmasının işlemesi için, ana yolların geçtiği şehir ve kasabalarda uygun aralıklarla menzilhâne denilen birimlerle bir ulaşım ağı ve örgütü kurulmuştur (Çadircı, 1991: 73). Kelime olarak; iki konak arası, bir konak yol, merhale, tatar konağı, posta ve posta tatarları beygirlerinin bulunduğu mahal manâlarına gelen menzil, yollarda coğrafi şartlara göre değişen mesâfelerde, haberin yerine bir an önce ulaştırılması gayesiyle konaklama noktaları şeklinde tesis edilmiştir. Bu konaklama noktalarında bir miktar beygir beslenerek, haber getirip götürülen ulakların hizmetine sunulmuştur. Ulaklar, menzil teşkilatı içerisinde kendilerine mahsus elbise ve kalpakları giyerek resmî haber götürüp getiren görevlilerdir (Heywood, 1980, 1996). Başlangıçta iyi at binen Kırım Tatarları arasından seçildikleri için kendilerine tatar da denilen bu ulaklara, sonraları sâî ve haberci de denilmiştir.

Menzilhâneler, yerine getirdikleri mükellefiyetler için lazım olan parayı, menzilkeş ismi verilen o yerin ve yakın çevre ahalisinin avârız ve bedel-i nüzul karşılığı gördükleri hizmetle, bir yerin mukataa mallarının ocaklık şeklinde menzile bağlanmasıyla ya da imdadiyye vergileri ile çeşitli yollardan elde etmektedirler (Halaçoğlu, 1981:129). Ancak menzilhânelerin masraflarının karşılanmasında devlet ve halk için çoğu dönem sorunlar ortaya çıkmaktadır (Özkaya, 1977). 18. yüzyılın sonlarında Bursa menzilhânesinin; Mihaliç, Mudanya, Gemlik, Kurşunlu, Yenişehir, İnegöl, Atranos ve Kirmastı’ya giden yollardan oluşan kolları bulunmaktadır (Çadircı, 1981). Bu noktada, Bursa’ya resmî haber getirip götürülen ulaklara verilen menzil beygirlerinin bedeli ile, ulaklara kılavuzluk yapan kişilere ödenen ücretler ve yüksek devlet görevlilerinin tatar olarak adlandırılan postalarına yapılan masraflar, belirli dönemlerde toplanarak masraf defterine eklenmekte ve Bursa halkından örfî ya da imdadî bir vergi olarak temin edilmektedir. Merkezden gelen emirlerin çokluğuna göre, bu kalemde toplanan masrafların artması söz konusudur.

4.2. Kente Gelen Devlet Erkânına Yapılan Masraflar

Şehir halkının ödemekle yükümlü olduğu masraf kalemlerinden önemli bir bölümü, şehre gelen kamu görevlilerine yapılan harcamalardır. Sefere çıkan veya eşkiya izleyen küçük askerî birlikleri, yolculuk yapan veya göreve giden vâli, mutasarrıf ve mütesellim gibi yöneticileri ağırlamak ve konaklamalarını sağlamak, bu harcamaları oluşturmaktadır. Ancak bu kişilerin şehre gelişigüzel gelip konaklamaları ve keyfi harcamalar yapmaları söz konusu değildir. Şehirde misafir edilecek bu gibi devlet erkânı için, kadıya, nâiblere ve şehir kethüdâsına hitaben bir padişah emri gönderilmektedir. Bu emirde yerel yöneticilerin ve şehir kethüdâsının nasıl hareket edecekleri, günde bu kişilere ne kadar yiyecek-içecek ve hayvanları için ne miktar yem verecekleri ayrıntılarıyla belirtilmekte ve bu vesileyle halka zulüm edilmemesi istenmektedir (Çadircı, 1991:41). Şehir kethüdâsı merkezden gelen emir doğrultusunda, şehre uğrayacak devlet erkânını en iyi şekilde ağırlamakta ve bu görevlilerin hangi ev ya da konaklarda kalacağını bile önceden belirlemek durumundadır.

18. yüzyılda Bursa şehri tevzî defterleri içerisinde kayıtlı, şehre gelen devlet erkânın bazıları şunlardır: Sivas vâlisi Halil Paşa Hazretleri, Rumeli vâlisi Abdullah Paşa Hazretleri, Kütahya vâlisi Mustafa Paşa Hazretleri, Kapudan Paşa Hazretleri, Vezîr-i sâbık Ali Paşa, Vezîr-i a'zam Mustafa Paşa, Ebubekir Paşa, Yusuf Paşa, Adana vâlisi Mehmed Paşa, Trabzon vâlisi Mustafa Paşa, Diyarbekir vâlisi İbrahim Paşa ve Sahib Giray Hân Hazretleri (BŞS., B-168:38). Bu şahısların yol masrafları, şehre teşriflerinde kendilerine verilen zahâir ve hediye masrafları ve karşılmalarda atılan top masraflarının tamamı, Bursa halkına ödenmek üzere pay edilmiştir.

Kayıtlarda tespit edilen devlet erkânı içerisinde dikkat çeken şahıslardan bir tanesi, Sahib Giray Hân Hazretleridir. Sahib Giray Hân, 1772 yılında Rusların Kırım'ı işgal etmesi sonrasında bir süre Kırım hanlığı yapmıştır. Ancak kısa bir süre sonra Osmanlı Devletinden ayrılmanın acısı içindeki Kırım halkının ileri gelenleri, “*biz devlet-i aliyeden ayrılıp müstakil kalmak istemeyiz*” şeklindeki sözlerle Sahip Giray'ı hanlıktan çıkarmışlardır. Sahip Giray, 1775 yılında İstanbul'a kaçıp bir süre Tekirdağ'da oturmuştur. Oranın havasına uyum sağlayamayan Sahib Giray'ın, 1776 yılında Bursa'da oturmasına müsâde edilmiştir. Bir sene sonra ise, Osmanlı Devletinin kendisine Rumeli'de bir mesken ve bir çiftlik tahsis etmesiyle Çatalca'ya gitmiş, 33 yıl daha burada yaşayarak 1807 yılında vefat etmiştir (Uzunçarşılı, 1988:32). Sahib Giray Hân Hazretlerinin Bursa'da bulunduğu dönem içerisinde masrûfâtı için 1039 kuruş 9 para harcanmıştır. Ayrıca bu bilginin bulunduğu aynı kayıt içerisinde iki madde halinde gösterilen; *Hân hazretlerinin on bir buçuk aylık konak kirası gurusu 575 ve Hân Hazretlerinin çiftliğine kendiligünden olan masrûfî gurusu 1922 para 36* şeklindeki harca-

maların da, Sahip Giray Hân için yapıldığı anlaşılmaktadır (BŞŞ., B-123: 37).

Bursa şehri masrafları içerisinde şehre gelen çok önemli devlet erkânının yanı sıra, diğer devlet görevlileri için de yapılan çok sayıda hizmet ve harcamalar yer almaktadır: “*Adâlet emrû getüren zâim ağaya hizmet, sipahiler teftîşi için gelen tatarla hizmet, tebşîr-i vilâyet için gelen tatarla hizmet, mekkâri bâr-gîrleri için emr getürene hizmet, vilâyet ferdesi için emir getürene hizmet, hinta iştirâsına emr-i âli getüren sadr-ı âli ağasına hizmet, teftîş-i eşkıya için gelen ağaya hizmet, donanma emrû getüren sadrazam tatarına hizmet, kapun teftîşi için gelen mübâşire ve adâlet fermanı ve ağaçlar yapraklandı fermanı getirene, buyuruldu getüren mübâşire, şabanı-ı şerîf guresi için ferman getüren tatar ağasına hizmet, Burûsa’ya bâ-evâmîr-i âliye mürûr iden mübâşirin devlet-i âliye masârîfi*” (BŞŞ., B-79:47; B-123:37-38; B-168:38). Görüldüğü gibi emir, ferman ve buyrultu gibi resmî evrak getiren zâime, ağaya, tatarla, sadrazam tatarına, mübâşire ve tatar ağasına yapılan hizmetler ve bu şahısların bazılarının yaptıkları teftîş esnasındaki harcamaların hepsi, Bursa halkından karşılanmak üzere tevzî defterlerinde pay edilmektedir.

4.3. Bazı Vergi Masrafları

Bu masraf kalemi içerisinde; imdâd-ı hazariyye, imdâd-ı seferiyye, iştirâ’ ve mübâyaa gibi bazı örfî vergiler girmektedir. Eyâlet ve sancak vâlilerinin, savaş olmayan yıllardaki giderlerinin bir kısmını karşılama için tahsis edilen vergilere, imdâd-ı hazariyye denmektedir. Köylü ve şehirli halktan toplanan bu vergiler düzenli olarak eşit taksitlerle toplanmaktadır (BŞŞ., B-123: 46). Seferberlik zamanında ise, vâlilerin yapacakları olağanüstü giderleri karşılamak için imdâd-ı seferiyye vergisi toplanmaktadır. İmdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiyye vergileri, eyâlet ve sancak merkezi olan kentlerdeki yöneticilere ödenmektedir. İncelenen kayıtlarda, Bursa’nın ödemekle yükümlü olduğu imdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiyye vergilerinin, sadece köylü halktan alındığı ve Hudâvendigâr sancağı idarecisi olan vâli, paşa ya da mutasarrıf unvanlı kişilere 4 taksit halinde verildiği görülmektedir. 1788 yılında Livâ-i Hudâvendigâr mutasarrıfının imdâd-ı seferiyyesi 552 kuruştur (BŞŞ., B-105: 61).

İmdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiyye vergileri dışında, 18. yüzyıl kayıtlarında bazı örfî vergiler için yapılan harcamalar şu ifadelerle geçmektedir: “*Kalyoncu bayrağı masrûfi, donanmalara atılan top masrûfâtı, bâ-emr-i celîl-i şân Burûsadan matlub buyurulan mekkâri bâr-gîrleri ve mekkâri devaleri kıymetleri, bâ-emr-i âli matlub buyurulan kalyoncu neferâtı masârîfi, Gemlik tersanesinde inşa olan kalyon kerestesi masârîfi, bâ-emr-i âli hinta ve şair mübâyaaaları masârîfi*”. Görüldüğü gibi kalyoncu bayrağı

altında toplanan asker, ordu için gerekli mekkâri bâr-gîrleri, buğday ve arpa mübâyaası gibi istenen örfî vergilerin oluşturduğu masraflar, tevzî defterlerinde yer almaktadır. 1787-1788 senelerine ait Bursa şehri masrafları içerisinde, Livâ-i Hudâvendigârdan istenen mekkâri develerinden Bursa'nın payına isabet iden, *13 katar ve 3 rub' develer kıymetleri 937 guruş 10 paradır*. Ayrıca *sene-i sâbika ve işbu sene-i mübârekeken bakayâ 28 katar develerin kıymetleri olarak 1820 guruş da masraf olarak kaydedilmiştir* (BŞS., B-105:61).

4.4. Şehir İşlerinde Görevli Olan Personele Yapılan Harcamalar

Bursa şehrinde kamu işlerini yerine getirmekle yükümlü olan; nâib efendi, şehir kethüdâsı, bazarbaşı, başçukadâr, çukadâr, kapucu, muhırbaşı, muhır, tahtabaşı, tahsildâr, hazinedâr, sarraçbaşı, başkâtib ve kâtib gibi görevliler bulunmaktadır. Bu şahısların şehir adına yaptıkları hizmetler karşılığında aldıkları ücretler de şehir masraflarına eklenmektedir. Bu görevlilerin halkı tacîz, tekdîr ve belediye işlerine düzensizlik verdikleri durumlarda, görevden hemen alındıklarına dâir birçok kayıt bulunmaktadır (BŞS., B-174:1; B-179:74). 18. yüzyıl belgelerinde; *Bursa'nın Ata karyesine gönderilene çûkadâriye ve muhırza hizmet ücreti, Apolyond'a gönderilen adama hizmet ücreti, umûr-ı belde için i'lâm ve muhır ile gidenler için ücret*, şeklinde geçen ifadeler, bu konuya örnek olarak gösterilebilir.

Bu tarz hizmet ücretlerinin yanı sıra, kentte konaklayan ya da oturan devlet görevlilerinin konak veya menzil kiralaları ve bu yapıların tamir giderleri, Bursa sarayının mefrûşâtı ve tezyînâtı da şehir masraflarına eklenmektedir: *"Hân hazretlerinin on bir buçuk aylık konak kirası, Kevâkibzâdenin iki senelik menzil kirası, kereste mübâşirinin konak kirası ve Hân Hazretlerinin çiftliğine kendiligünden olan masrûfi"*.

4.5. Mübârek Geceler, Aylar ve Bayramlarda Yapılan Masraflar

Şehir masraflarının bir kısmı, İslâm dini açısından kutsal sayılan günler, aylar, kandil geceleri ve bayramlarda yapılan harcamalardan oluşmaktadır. Osmanlı döneminde nüfusun çok olduğu büyük şehirlerde mübârek üç ayların başlangıcı, merkezden gönderilen bir habercinin eline verilen emirle ilan edilirdi. Bu durum incelenen kayıtlarda; *isti'lâm-ı gurre-i receb ve şabanı hâvî emr getiren tatarla hizmet* şeklindeki ifadelerde görülmektedir. Bunun yanı sıra, şehirde büyük câmilerin kenarında yer alan muvakkithânelerde, namaz vakitlerinin, imsâk vakitlerinin, mübarek gece ve günlerin tespitine ait hesaplamalar da yapılmaktadır. Bu alanda çalışan muvakkitçi, saatçi ve münâdîbaşı gibi görevlilerin ücretleri de, şehir masraflarına eklenmektedir (BŞS., B-79:47). Münâdîbaşı, tayin edilen vakitleri

halka nidâ eden tellâldır. Ayrıca vakitlerin tayininden sonra, şehirde bulunan tophane semtinden atılan toplar ile, mübârek günler, geceler ve ayların başladığı da halka ilan edilmektedir. Kayıtlarda geçen; *Ramazân-ı şerîfte atılan top masrûfi*, *ıyd-ı fitrda atılan top masârîfi*, *ıyd-ı edhâda atılan top masrûfi*, *leyâlî ve eyyâm-ı ma'lûmede atılan top masârîfi* şeklindeki ifadeler, bu alanda yapılan harcamaları göstermektedir (BŞS., B-168:38).

4.6. Esnaftan Alınan Hizmet veya Mallar İçin Yapılan Masraflar

Özellikle şehre gelen devlet adamlarının ağırlanması ve benzeri işler için gerekli olan erzak ve mallar, şehir kethüdâsı ve pazarbaşı tarafından, bakkal, pazarcı ve diğer esnaftan temin edilmektedir. Alınan erzak ve malların bedeli olan paralar, hemen verilememekte, ancak masrafların halka pay edilmesi sonrasında gelir elde edilerek ödeme yapılabilmektedir. Bu nedenle masraf defterleri içerisinde ilgili esnaftan alınan hizmet, erzak veya mallar karşılığı gerekli olan paralar da kaydedilmektedir. Kayıtlarda; *duhânîye*, *kilârîye*, *kahveciye*, *perdecîye*, *bakkala* gibi ifadelerle belirtilen harcamalar, bu masraf kalemini göstermektedir.

4.7. Şehir Masrafları İçin Borç Alınan Paranın Murâbaha Masrafı

Şehir masraflarının yapıldığı esnada, gerekli paranın anında halktan temini mümkün olmadığından ve bu paraların tedârikinde devlet hazineden bir şey aktarmadığından, büyük bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bu sorunu çözmek için genellikle şehir kethüdâsı, harcamalar esnasında gerekli olan parayı kendi kesesinden ya da şehrin zengin kişilerinden, belirli bir murâbaha oranı ile borç alarak yapabilmektedir. Kişilerden nakit olarak alınan paraların geri iâdesinde, önceden belirlenmiş murâbaha oranı miktarı da, borç olan ana paraya eklenmektedir. Şehir masraflarına dahil edilen bu murâbaha miktarı, şer'î ölçüler içerisindeki oranlardadır. Şehrin zengin kişileri, kentin harcamalarını karşılayacak parayı şehir kethüdâsına teslim etmekte ve vâde sonunda daha önceden belirlenen murâbaha oranı miktarınca gelir elde etmektedirler. Bu şahıslar şehrin ileri gelenleri ve tüccar gurubuna mensup olanlardır. Örneğin, 1776-1777 senelerini içine alan Bursa şehri harcamalarında, *tüccardan alınan kırk guruş altı kise akçe murâbahası olarak 1290 guruş*, masraf olarak kaydedilmiştir (BŞS., B-123:37b-38b). Bir başka kayıta, *umûr-ı belde için istidâne olunan akçeler murâbahası olarak 2395 guruşluk bir masraf* görülmektedir (BŞS., B-105:61).

4.8. Sâir Masraflar

Yukarıda ele alınan harcamaların dışında, şehir masraf kayıtlarında görülen ufak çaplı harcamalar bu başlık altında değerlendirilebilir. Bunlardan bir tanesi, şehirde bulunan vakıflara yardım amaçlı yapılan masraflardır. Vakıf binalarının yapılmasından sonra varlığının muhafaza edilmesi için, vakıf kurucuları zaten bu yapılara menkul ve gayri menkul gelirler tahsis etmektedirler. Dolayısıyla bu başlık altında, Bursa şehri masrafları içerisinde vakıf yapılar için harcanan paraların da eklendiğini söylemek yanlış olur. Sadece kamuya hizmet eden bazı yapılar için gerekli tahsisatın yönlendirilemediği ya da yetersiz kaldığı durumlarda, bu tarz harcamalar gerçekleştirilir ve halka tevzî edilirdi. 18. yüzyılda tevzî defterleri içerisinde bu türde yapılan harcamalar zaten çok sınırlı sayıdadır. *Câmi'-i Kebîr mev-kûfuna bir mikdâr-ı kadîm virilen para ve Gökdere suyuna olan masârif* şeklinde kayıtlarda geçen ifadeler, bu konuya verilebilecek bazı örneklerdir (BŞS., B-79:47; B-123:37-38).

Sâir masraflar başlığı altındaki harcamalar için verilecek son örnekler; *dâire-i mahkemeye verilen harc-ı defter, defter kaydiyesi, Burûsa kadısı efendi hazretlerine, nâib efendi hazretlerine* şeklinde kayıtlarda belirtilen ifadelerdir (BŞS., B-105:61). Bu harcamalar masraf defterlerinin oluşturulması, kaydedilmesi veya tasdik edilmesi aşamasında ortaya çıkan masrafları göstermektedir.

5. Değerlendirme

Bursa kadı sicilleri içerisinde geçen ve şehrin belirli periyotlardaki masraflarını pay eden 18. yüzyıla ait tevzî defterlerinde bulunan verilerin değerlendirilmesi sonucunda, Bursa şehrine ait çok sayıda masraf türünün bulunduğu ve bu masrafların karşılanması için gereken paranın esnaf ve köylü halka pay edildiği görülmektedir. Merkezden gönderilen birçok vergi emrinin oluşturduğu yükün yanı sıra, şehir masraflarının da halka tevzî edilmesi, şehir merkezinde ve köylerde yaşayan insanlar için ağır bir çileye dönüşmüştür. Bu masraflar içerisinde özellikle kente gelen veya kentten geçen devlet erkânının ihtiyaçlarını temin etme mükellefiyeti, ağır bir yükümlülük olarak görülmekte ve masraf kalemlerinin önemli kısmını oluşturmaktadır.

18. yüzyılda Bursa şehrine ait harcamalara bakıldığında, çeşitli yıllar içerisinde değişen şartlara göre masraflarda artış ve azalış görülmektedir. 1738'de şehrin masrafı 23.578 kuruş iken (BŞS., B-164:26), 1792 senesinde yapılan masraf 100.906,5 kuruş olarak görülmektedir (BŞS., C-19:15). Aşağıdaki tabloda, 18. yüzyıl içerisinde Bursa için belirli periyotlarla yapılan şehir masraf miktarları ve bu masrafları gerçekleştiren görevliler gösteril-

Kaynakça

Arşivler

BURSA ŞER'İYE SİCİLLERİ, Ankara Milli Kütüphâne, Yazmalar Bölümü.

A-78

B-12

B-15

B-27

B-79

B-105

B-123

B-164

B-168

B-174

B-179

B-182

C-19

Tetkik Eserler

Akdağ, Mustafa. (1995). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1453-1559)*. Cilt 2. İstanbul: Cem Yayınevi.

Cohen, Amnon. (2003). *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar*. Çeviren: Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çadircı, Musa. (1981). "Posta Teşkilâtı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğunda Menzilhâne ve Kiracıbaşılık", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1359-1365.

Çadircı, Musa. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan. (1940). *On Altıncı Asırda Bursa*. Bursa: Halkevi Neşriyatı.

Halaçoğlu, Yusuf. (1981). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, II, 123-132.

Heywood, C. J. (1980). "The Ottoman Menzilhane and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Century", *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)*, eds. Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara, 179-186.

- Heywood, Colin. (1996). "The Via Egnatia in The Ottoman Period: The Menzilhanes of The Sol Kol in The Late 17th / Early 18th Century", *The Via Egnatia Under Ottoman Rule (1380-1699)*, Ed: Elizabeth Zachariadou, Rethymnon: Crete University Press, 129-144.
- Özkaya, Yücel. (1977). "XVIII. Yüzyılda Menzilhâne Sorunu", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXVIII/3-4, 339-368.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. (1988). *Osmanlı Tarihi*. IV/II, 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.